

УДК 343.851

О. П. Рябчинська

доктор юридичних наук, доцент
Класичний приватний університет

Е. Г. Стоматов

кандидат юридичних наук, доцент
суддя Комунарського районного суду, м. Запоріжжя

КРИМІНАЛЬНА СУБКУЛЬТУРА ТА ПРОГНОЗУВАННЯ ПОВЕДІНКИ ЗАСУДЖЕНИХ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

У статті розкрито значення дотримання засудженими до позбавлення волі правил та норм кримінальної (тюремної) субкультури в процесі прогнозування їх поведінки на індивідуальному рівні.

Ключові слова: кримінальна субкультура, тюремна субкультура, засуджений, правила поведінки, стратифікація засуджених, позбавлення волі.

Важливим напрямом профілактичної роботи адміністрації виправної установи є прогнозування індивідуальної протиправної поведінки засудженого. Таке прогнозування, у свою чергу, має здійснюватися на підставі розроблених та апробованих методик і враховувати, що засуджений на момент відбування покарання перебуває в специфічних умовах. З одного боку, він має виконувати режимні вимоги підкорятись адміністрації виправної установи, з іншого – перебуваючи у тісному спілкуванні із соціумом інших засуджених, слідувати, а часом і коритись жорстким неформальним правилам поведінки, які є складовою такого соціального явища, як кримінальна, точніше тюремна, субкультура.

Методологічні ідеї індивідуального прогнозування на підставі прогностичного моделювання зовнішніх показників поведінки, внутрішніх мотивів та установок були запроваджені, починаючи з 1960-х рр., у працях Г. А. Аванесова, А. А. Герцензона, А. Д. Глоточкина, А. Ф. Зелінського, В. М. Кудрявцева, В. Ф. Пірожкова, С. А. Тарарухіна та ін. Сучасні дослідники цієї проблеми досі вбачають недостатність як у теоретичних розробках, так і у створенні та використанні прикладних методик індивідуального кримінологічного прогнозування (І. М. Даньшин, А. П. Закалюк). Зокрема, А. П. Закалюк причинами такого становища визнає: насторожене ставлення багатьох кримінологів до самої можливості передбачення індивідуальної поведінки особи; імовірнісний характер індивідуальних прогнозів; дискусійність вибору підходу до визначення основного методу індивідуального прогнозування; мляве проникнення до кримінології кількісних методів, досягнень математичної статистики, без чого неможливий аналіз та прогноз дії численних чинників

поведінки людини; складність наукового визначення чинників індивідуальної активності людини, особливо антисуспільної й злочинної, які мають різну природу тощо [4, с. 402].

Мета статті – розкрити значення дотримання правил та норм кримінальної (тюремної) субкультури в процесі прогнозування поведінки засудженого в місцях позбавлення волі на індивідуальному рівні.

Здебільшого індивідуальне прогнозування розуміють як прогнозування можливої поведінки окремої особи протягом визначеного періоду часу, мета якого полягає у визначенні спроможності особи вчинити злочин, обставин, які сприяють цьому, та можливих перепон розвитку подій у цьому напрямі (Г. А. Аванесов, А. П. Закалюк, І. М. Даньшин, С. Ф. Денисов, О. В. Кириченко та ін.). При індивідуальному прогнозуванні йдеться не про однозначний прогностичний висновок, а про найбільш імовірні варіанти можливої поведінки в майбутньому. Відповідно, у загальному вигляді мета індивідуального кримінологічного прогнозування поведінки засуджених в УВП полягає в отриманні інформації про ймовірну (можливу) поведінку особи засудженого як під час відбування покарання, так і після його відбуття впродовж певного періоду часу. З приводу чинників, які потрібно враховувати при прогнозуванні індивідуальної поведінки засуджених, у кримінально-правовій літературі висловлені різні думки.

Так, одні автори пропонували критеріями індивідуального прогнозування визначати ставлення засудженого до праці, участь у соціально-виховній роботі, дотримання режиму, його колишні зв'язки та середовище, до якого він імовірно повернеться після звільнення [2, с. 25].

Інші пропонували додавати до цього переліку соціальні й індивідуальні риси особистості, а саме: глибину його антисуспіль-

них поглядів, інтенсивності (напруги) життєвої ситуації, передбачення наслідків своєї поведінки тощо [6, с. 165], або ж акцентували увагу на необхідності вивчення причин виникнення та динаміки психічних станів особи, що дає змогу виділяти типові психічні стани, які повторюються за схожих обставин, і тим самим передбачити з достатньою достовірністю поведінку засудженого в тих чи інших умовах [3, с. 3]. Таку позицію підтверджують сучасні дослідження з юридичної психології при аналізі сутнісних змін психологічного стану осіб, засуджених до позбавлення волі.

При цьому необхідно розглянути індивідуальні передумови, які призвели засудженого до вчинення злочину з огляду на панівну в кримінологічній науці позицію, що в кримінологічному дослідженні важливий аналіз особи у взаємодії із соціальним середовищем, оскільки злочинну поведінку породжує не особа як така або середовище, а саме їх взаємодія [4, с. 221], адже немає єдиної властивості особи, яка б викликала девіантну поведінку й відрізняла б осіб, схильних до такої поведінки, від осіб, що дотримуються норми [9, с. 72], а здатність вчинити злочин є "соціально керованою", оскільки моральні риси та якості людини можна змінювати, регулювати, орієнтувати в соціально необхідному напрямі [8, с. 115]. Індивідуальне прогнозування вимагає вивчення особистості та факторів, які впливають на її поведінку [6, с. 165].

На заваді успішності прогностичної діяльності стає те, що вона базується на інформації про події та факти, які відображені в кримінальній статистиці, яка не показує справжнього стану речей. Проблема ця була і є актуальною, тому потребує постійної уваги як з боку практичних працівників, так і з боку науковців. Як правило, зростання показників злочинності пояснюється або активізацією роботи із цілеспрямованого пошуку та виявлення інформації про вчиненні злочини (чи про ті, що готуються), у тому числі латентні, або покращенням реєстраційно-облікової роботи. І хоча останніми роками в УВП спостерігається зменшення абсолютних показників зареєстрованих злочинів, серед основних чинників (факторів) погіршення оперативної обстановки в місцях позбавлення волі виділяють, зокрема, і такі, як: 1) зростання в місцях позбавлення волі частки засуджених молодого віку, яким притаманні низький рівень самоконтролю, навіюваність, захоплення стереотипами кримінальної, тюремної субкультури та іншими неформальними правилами поведінки; 2) збільшення частки засуджених за корисливо-насильницькі злочини (групові пограбування, розбійні напади, вимагання тощо), яким властиві такі риси характеру, як: агресивність, жорстокість, нездатність до співпереживання, викривлення правових і моральних уяв-

лень, які багато в чому були попередньо сформовані кримінальним і тюремним середовищем.

Практичне значення кримінологічного прогнозування в УВП має бути спрямованим на забезпечення планової та цілеспрямованої діяльності адміністрації колонії щодо недопущення утворення або виявлення, нейтралізацію та припинення функціонування груп засуджених негативної спрямованості. На нашу думку, пріоритетним заходом прогнозування протиправної поведінки засудженого при потраплянні його до виправної установи має стати визначення типового комплексу прогностично значущих ознак (як позитивних, так і негативних) для прогнозу приєднання такого засудженого до групи негативної спрямованості у виправній установі.

Взявши за основу методичні розробки в цьому напрямі А. П. Закалюка, ми намагалися за аналогією з'ясувати коло прогностично значущих ознак, які з високою мірою ймовірності можуть свідчити про обрання (дотримання або свідомий вибір) засудженим типу поведінки, який вирізняється антисупільною спрямованістю та протиправністю, а отже, саме тієї поведінки, за якої буде існувати висока ймовірність приєднання певного засудженого до групи негативної спрямованості або ж ініціаторства її створення у виправній установі.

До таких ознак належать: 1) наявність попередньої судимості (кількість судимостей, насильницький чи ненасильницький злочин); 2) заняття на час проведення прогнозування (працює (навчається), не працює (не навчається), не бажає працювати або мати суспільно корисне заняття); 3) характеристики за місцем роботи або навчання (позитивно, порушує дисципліну, пасивне ставлення до праці, небажання брати участь у громадських заходах, пияцтво, вживання наркотичних засобів тощо); 4) сімейний стан; 5) місце проживання; 6) характеристика за місцем проживання (позитивна, конфліктує, скандалить, не виконує обов'язків у сім'ї, має іншу негативну поведінку); 7) застосування до особи заходів адміністративного впливу (за хуліганство, інше грубе порушення громадського порядку, пияцтво); 8) поведінка після застосування заходів адміністративного впливу (допускає повторні порушення, не допускає порушень); 9) інтерес до контактів з особами антигромадської поведінки; 10) наявність дозвілля поза місцем проживання, середовище, що сприяє антигромадській поведінці [5, с. 166].

Звісно, у випадку, коли об'єктом прогнозування виступає не будь-яка особа, а саме засуджена, набір прогностично значущих ознак включає особливості психологічних та морально-психологічних характеристик, інтенсивність і спрямованість особистісних змін, зумовлених режимом відбування по-

карання, та специфічністю мікросередовища, в якому перебуває засуджений.

На підставі анкетування, проведеного серед співробітників КВУ та засуджених, а також вивчення особових справ засуджених ми спробували з'ясувати, які зі встановлених ознак мали зв'язок з подальшою протиправною поведінкою засуджених, яка виразилася у вчиненні порушень режиму відбування покарання та злочинах, тобто тих, які мають характер прогностичної значущості в більшій чи меншій кількості засуджених. Зокрема, з метою з'ясування, якою мірою засудженими, які мають дисциплінарні стягнення, підтримуються чи вимушено сприймаються тюремні традиції, було запропоновано віднести себе до певної категорії неофіційної стратифікації засуджених. Такий вибір питання зумовлений тим, що подібна стратифікація є чи не найпершим (визначальним) стандартом тюремної субкультури, з яким одразу стикається засуджений, який потрапляє до місць позбавлення волі.

Так, до категорії "мужик" віднесли себе 74 особи (81,4%), до категорії "авторитет" – 4 особи (4,6%), до категорії "блатний" – 8 осіб (9,3%), до категорії "опущений" – 4 особи (4,6%) з першої групи, з другої групи – відповідно "мужик" – 106 осіб, "опущений" – 2 особи. Серед осіб, які не мають стягнень, не виявлено жодної особи, яка належить до категорії авторитетів та "блатних", які і становлять кістяк групи засуджених негативної спрямованості. Це підтверджує положення щодо шаблонів поведінки активних членів груп негативного спрямування, які полягають, зокрема, в недотриманні вимог адміністрації виправної установи, відмові від праці та інших порушеннях режиму, за що і накладаються стягнення.

У ході проведеного дослідження було підтверджено, що приєднання до груп засуджених негативної спрямованості або ж слідування нормам тюремної субкультури чи вчиненням правопорушень під впливом активних учасників такої групи в окремих випадках було зумовлено не тільки свідомим схваленням таких норм, а й страхом за своє життя та здоров'я в тому разі, якщо людина пішла б наперекір свавіллям лідерів та активних учасників таких груп. У таких ситуаціях страх перед застосуванням санкцій за порушення або невиконання вимог кримінальної субкультури переважав перед страхом застосування формальних санкцій з боку адміністрації виправної установи. Це, у свою чергу, свідчить про підрив авторитету органів державної влади, яка виступає суттєвою перепорою в досягненні цілей кримінального покарання. Порядок у повсякденному житті засуджених не передбачає рівності та симетричності прав та обов'язків представників різних каст. Більше того, саме погодження з таким станом

речей є головною умовою стабільності цього порядку [7, с. 116].

На підтвердження цієї тези наведемо дані, отримані в ході іншого дослідження. В уявленні більшості опитаних засуджених усіх груп (80% – "мужики", 76% – "опущені", 100% – "блатні") неформальна нормативна система суттєво впливає на життя засуджених. Першочергово це виявляється в тому, що саме завдяки цим нормам у виправних колоніях забезпечується порядок, не допускається свавілля, конфлікти між засудженими вирішуються без застосування насилля. Дотримання порядку, на думку більшості опитаних із середнім та високим статусом (100% "блатних" та 80% "мужиків"), є головним позитивним моментом, пов'язаним з функціонуванням неформальної "нормативної" системи в середовищі засуджених. У групі з низьким статусом тільки 40% опитаних поділяють цю думку. Вони вважають, що такий стан речей забезпечує їх ("завдяки цим правилам нас не чіпають, не мають права бити без причини, не крадуть" тощо).

З іншого боку, такий стан речей частина засуджених сприймає досить болісно. Так, 20% респондентів з групи "мужиків" вказали на те, що "всі ці правила – лише лицемірство, все це – негативні моменти, за яких просто неможливо жити...", з ними солідарні 60% опитаних з групи "опущених", які вважають, що ці правила вигідні, перш за все, високостатусним групам. Жорсткість та беззаперечне виконання всіх вимог режиму як альтернатива неформальним нормам та правилам присутні в уявленнях 28% опитаних з групи "мужики" та 44% респондентів з групи "опущені" [10, с. 37–39].

Висновки. Здійснене нами дослідження свідчить, що в місцях позбавлення волі прогнозування протиправної поведінки на індивідуальному рівні має обов'язково здійснюватися з урахуванням існуючої неофіційної стратифікації засуджених, яка є проявом ідей, поглядів і традицій кримінальної та тюремної субкультури, які повсякчасно підтримуються цілеспрямованою діяльністю лідерів груп негативної спрямованості або авторитетів інших суспільно небезпечних організованих формувань.

Саме члени таких груп формують, підтримують та насаджують іншим засудженим стереотипи кримінальної та тюремної субкультури, а також застосовують неформальні санкції за відхід від стандартів тюремної субкультури або порушення її норм як до членів такої групи, так і до інших засуджених.

Такий деструктивний вплив фактично призводить до змінного протистояння діяльності персоналу виправної колонії та ускладнення оперативної обстановки, що стає на заваді належному забезпеченню безпеки засуджених, здійсненню своєчасних режимно-оперативних заходів, спрямо-

ваних на запобігання злочинам, в цілому ускладнюється діяльність персоналу кримінально-виконавчої установи.

Список використаної літератури

1. Васильев В. Л. Юридическая психология : учеб. для вузов / В. Л. Васильев. – Москва : Юрид. лит., 1991. – 655 с.
2. Герцензон А. А. Актуальные проблемы советской криминологии / А. А. Герцензон // Вопросы борьбы с преступностью. – 1967. – Вып. 6. – С. 25.
3. Глоточкин А. Д. Психология коллектива заключенных : лекция / А. Д. Глоточкин, В. Д. Пирожков. – Москва : ВШ МООН СССР, 1968. – 35 с.
4. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика : у 3 кн. / А. П. Закалюк. – Київ : Ін Юре, 2007. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. – 424 с.
5. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика : у 3 кн. / А. П. Закалюк. – Київ : Ін Юре, 2007. – Кн. 3: Практична криминологія. – 320 с.
6. Кудрявцев И. А. Предупреждение групповых преступлений в исправительных учреждениях уголовно-исполнительной системы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / И. А. Кудрявцев. – Рязань : РИПЭ МВД России, 1999. – 21 с.
7. Олейник А. Н. Тюремная субкультура в России: от повседневной жизни до государственной власти / А. Н. Олейник. – Москва : ИНФРА-М, 2001. – XIV. – 418 с.
8. Сахаров Б. А. Об антисоциальных чертах личности преступника / Б. А. Сахаров // Советское государство и право. – 1970. – № 10. – С. 110–116.
9. Социальные отклонения. Введение в общую теорию / под ред. И. И. Карпеца и Л. Л. Спиридонова. – Москва : Юрид. лит., 1984. – 204 с.
10. Сучкова Е. Л. Представления осужденных о неформальной нормативной системе, функционирующей в местах лишения свободы / Е. Л. Сучкова // Юридическая психология. – 2012. – № 2. – С. 37–39.

Стаття надійшла до редакції 27.02.2015.

Рябчинская Е. П., Стоматов Э. Г. Криминальная субкультура и прогнозирование поведения осужденных в местах лишения свободы

В статье раскрывается значение соблюдения осужденными к лишению свободы правил и норм уголовной (тюремной) субкультуры в процессе прогнозирования их поведения на индивидуальном уровне.

Ключевые слова: уголовная субкультура, тюремная субкультура, осужденный, правила поведения, стратификация осужденных, лишение свободы.

Ryabchynska O., Stomatov E. Prison Subculture and Predict the Behavior of Prisoners in Imprisonment Places

The article reveals importance of compliance rules and norms of the criminal (prison) subculture by persons sentenced to imprisonment in the prediction of their behavior at the individual level.

The article accentuates that important direction of prophylactic work of administration of the correctional institution is the prediction an individual illegal behavior the convicted person. In turn, such prediction should be based on developed and tested methods and take into account that the convicted person is under the specific conditions at the time of serving the sentence. On the one hand he must perform requirements submit to the administration of correctional institutions, on the other hand, being in close contact with the society of other inmates to follow, and sometimes to obey hard informal rules of behavior, which are part of a social phenomenon as a criminal, or rather prison subculture.

Found that in imprisonment places prediction illegal behavior at the individual level must necessarily take into account the existing unofficial stratification convicted person which is a manifestation of ideas, views and traditions of criminal and prison subculture which all times supported by purposeful activity group leaders of negative. Members of such groups are formed, supported and planted to other prisoners stereotypes criminal and prison subculture and are also used informal sanctions for a departure from the prison subculture or violation of its rules as to the members of the group and to other convicts.

Such a destructive effect actually leads to variable opposition activities staff penal colony and complexity of the operational situation, which prevents the proper security convicts, timely implementation of the regime-operational activities, which aimed at preventing crime, in general, complicated operations personnel penitentiary institutions.

Key words: criminal subculture, the prison subculture, convicted, rules, stratification convicts in prison, imprisonment.